

тварини; продукти тваринного походження; II – продукти рослинного походження; III – жири та олії тваринного або рослинного походження; IV – готові харчові продукти, IX товарна група – деревина та вироби з деревини; X – маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів.)

Наявність значних рекреаційних ресурсів на території СЕР, у т.ч. природних та історико-культурних, є передумовою розвитку міжнародного туризму. Однак низький рівень розвитку відповідної інфраструктури залишає цей ресурс майже незадіяним.

СЕР має сприятливе геополітичне положення, значний експортний потенціал та потужні резерви для його нарощування, великі можливості зміцнення конкурентних позицій регіону у євразійській гео економічній системі. Пріоритетними напрямками посилення ролі економіки СЕР у євразійському просторі є трансформація його господарства на інноваційній соціально орієнтованій основі із урахуванням суспільно-географічних переваг території, утвердження у світовому співтоваристві позитивного іміджу України як надійного та передбачуваного партнера, підвищення інвестиційної привабливості СЕР, диверсифікація товарної та географічної структури зовнішньоторговельної діяльності. Це сприятиме зміцненню економічної безпеки України, збереженню навколишнього природного середовища на основі раціонального природокористування.

Література:

1. Бондар В.В. Методологічні підходи до суспільно-географічного дослідження столичності (на прикладі міста Києва) // Географія і сучасність. 36. наук. праць НПУ імені М.П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. – С. 33-40.
2. Економічне і соціальне становище Чернігівської області за 2003 рік / Державний комітет статистики України Чернігівське обласне управління статистики. – Чернігів, 2003.
3. Економічне та соціальне становище Житомирської області за 2003 рік. Стат. бюлетень / Державний комітет статистики України. Житомирське обласне управління статистики. – Житомир. – 2004. – 136 с.
4. Економічне та соціальне становище Київської області у 2003 р. Стат. бюлетень / Державний комітет статистики. Київське обласне управління статистики. – К., 2004.
5. Економічне та соціальне становище міста Києва за січень-грудень 2003 року. Стат. бюлетень / Державний комітет статистики. Київське міське управління статистики. – К., 2003.
6. Жук М.В. Експортний потенціал регіону: Теорія, методологія, практика. – Чернівці: Рута, 2002. – 199 с.
7. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Стат. збірник / Державний комітет статистики України. – К., 2004. – 360 с.
8. Пирець Н.М. Експортний потенціал України в контексті розвитку світового господарства: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.05.01 / Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2005. – 20 с.
9. Пістун М.Д., Мезенцев К.В., Тьорло В.О. Регіональна політика в Україні: суспільно-географічний аспект: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2004. – 130 с.
10. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: Монографія/ За ред. З.С. Варналія. – К.: Знання України, 2005. – 498 с.
11. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. – Львів: Світ, 1993. – 236 с.
12. Смирнов І.Г., Шум І.В. Інтеграція у європейську транспортно-логістичну систему – стратегічний вибір України (геопросторовий аспект) / Український географічний журнал. – 2005. – № 3. – С. 32-38.
13. Трансформація структури господарства України: регіональний аспект / За ред. Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної, О.М. Нижник. – К.: Міленіум, 2003. – 404 с.

Summary:

The human geographical conditions of integration of the Capital economic region of Ukraine to the Eurasian geoeconomical system are considered in this article.

УДК 911.3:323.11 (477.87)

Галина АНІСІМОВА, Людмила ШАБАШОВА

ЕТНОСОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Вирішення стратегічного завдання щодо побудови в Україні суспільної системи, орієнтованої на забезпечення матеріальних і духовних потреб усіх людей, значною мірою залежить і від створення умов гармонійного функціонування поліетнічної територіальної спільноти. Це вимагає нових знань про сучасний стан міжетнічних відносин в Україні, про соціально-економічну та демографічну поведінку різних етносів, про умови і етнічні особливості діяльності територіальних спільнот населення з урахуванням географічного середовища. Тому поглиблення методологічних

засад дослідження соціальних процесів з урахуванням поведінки населення та їх впливу на економічну і соціальну ситуацію набуває особливої гостроти.

Останнім часом посилилась увага дослідників до вивчення соціальної сфери суспільства, що зумовлено переосмисленням традиційного трактування соціальних процесів як наслідків економічних. В сучасних дослідженнях соціальний розвиток розуміють як мету, а економічне зростання – як засіб досягнення мети. За визначенням Н.В. Зубаревич, соціальний розвиток – це зміни добробуту, структури потреб, розширення можливостей вибору людини і форм життєдіяльності в мінливому соціально-економічному середовищі [1].

Більшість географічних досліджень соціальної сфери присвячено територіальній організації демографічних та міграційних процесів, зайнятості, освіти, охорони здоров'я населення. Деякі питання залишаються недостатньо розробленими, зокрема, проблеми соціального розвитку територіальних громад та етнічних груп населення різних регіонів. В період посилення процесів глобалізації актуальності набуває завдання збереження етнокультурного розмаїття, що дозволить зберегти тісний взаємозв'язок людини і природного довкілля. Етнічні та соціальні процеси мають тісний взаємозв'язок, оскільки вони великою мірою знаходяться в площині самовизначення особи. Рівень соціального розвитку залежить в числі інших і від етнічної ситуації в регіоні. В зв'язку з цим, виникає необхідність вивчення соціального розвитку на рівні етнічних груп та етнотериторіальних спільнот.

Метою даної роботи є аналіз взаємозв'язку етнічних та соціальних процесів в регіоні. Для досягнення мети необхідно визначити вихідні методологічні положення; визначити особливості етносоціального розвитку на прикладі поліетнічного населення Закарпатської області.

Людина в процесі життєдіяльності визначає динаміку соціального розвитку, в свою чергу, етнічний стереотип поведінки багато в чому визначає особливості життєдіяльності людини, тому при вивченні соціальних процесів потрібно враховувати етнічний склад населення. Розширення можливостей життєвого вибору етнічних спільнот та кожного їх представника в конкретних суспільно-географічних умовах можна розглядати як *етносоціальний розвиток* регіону, у вивченні якого виділяється два основних аспекти: врахування етнічних особливостей потреб, що пов'язано з етнічним стереотипом поведінки, та можливість задоволення власне етнокультурних потреб, спрямованих на збереження етнічної самобутності.

Для визначення рівня соціального розвитку використовують різні методики, найбільш відомою серед яких є визначення індексу людського розвитку, що передбачає врахування доходів населення, тривалості життя та рівня освіти. Залежно від мети дослідження ці показники доповнюються даними про зайнятість, бідність, захворюваність, гендерні відмінності, доступність послуг, екологічну та соціальну безпеку тощо. В дослідженнях статистичні дані доповнюються даними спеціальних соціологічних опитувань для визначення соціального самопочуття та рівня задоволення потреб населення.

На нашу думку, аналіз соціального розвитку передбачає поєднання двох блоків показників: об'єктивних (кількісних статистичних показників) та суб'єктивних (стосуються самоусвідомлення особи, визначаються за спеціальними соціологічними методиками), що необхідно враховувати в розробці і реалізації програм соціального розвитку регіонів.

Статистичний облік етнічних груп населення ведеться лише за даними переписів населення, при цьому показники соціального розвитку етнічних груп населення подаються вибірково. Отже, визначення індексу людського розвитку для окремих етнічних груп населення ускладнене і потребує додаткових досліджень. В даній роботі представлений аналіз етносоціального розвитку за офіційними даними останніх переписів населення на прикладі Закарпатської області.

Етносоціальний розвиток Закарпатської області характеризується такими особливостями.

1. Закарпатська область здавна характеризується поліетнічним складом населення, що зумовлено особливостями історичного розвитку, природних умов та прикордонного положення. Динаміка етнічного складу населення є індикатором суспільних процесів в регіоні. Як і в цілому по Україні, в краї намітилась тенденція до більш однорідного етнічного складу населення, що проявляється в збільшенні питомої ваги українців (78,4% - в 1989р., 80,5% – в 2000р.), зменшенні частки інших етнічних груп.

2. Трансформаційні перетворення призвели до стрімкого розшарування населення за рівнем доходів. За рівнем бідності Закарпаття займає одне з перших місць серед регіонів України, особливо бідують мешканці гірських районів. Основним джерелом засобів існування населення регіону залишається заробітна плата (в 2002 р. середня заробітна плата працівників становила 295,3 грн.), що порівняно зі середньою по Україні (376,3 грн.) залишається низькою. При цьому мінімальний рівень

заробітної плати в Іршавському районі (194,86 грн.) становить 49,1% від максимального в Ужгородському районі (396,89 грн.) [2]. Вищий рівень забезпечення мають етнічні групи розселені в міській місцевості та рівнинних районах. Реальну картину доповнюють дані про рівень безробіття, що найвищим зафіксовано в Воловецькому, Великоберезнянському, Міжгірському та Іршавському районах. Таким чином для великої частки населення зарплата не може бути основним джерелом засобів існування. Проявляються ознаки зубожіння, бідності, про що свідчить низька заробітна плата, високий рівень незайнятості, навантаження на працездатне населення, зайнятість в "тіньовому" секторі.

Відбувається розшарування міського і сільського населення, а серед міського – розшарування між Ужгородом і Мукачево та рештою міських поселень. Це пов'язано з нерівномірним розвитком і розміщенням продуктивних сил, привабливістю обласного центру для інвестування. Недостатня зайнятість населення не нова проблема для Закарпаття, економічна криза лише поглибила її, тому не новою є і форма пристосування – трудові міграції, що набули значнішого масштабу. Трудові міграції спричинюють загострення інших соціальних проблем, пов'язаних, наприклад, з розривом родинних зв'язків. Розвитку трудових та човникових міграцій сприяє тривалий досвід міжетнічного спілкування, знання мов тощо.

3. Етнічні групи населення суттєво розрізняються за рівнем освіти, що відображається на їх можливості вибору місця праці. З рівнем освіти дослідники пов'язують рівень захворюваності, особливості відтворювальної життєдіяльності тощо. Найвищий рівень освіти серед найбільш численних етнічних груп за даними переписів зберігається у росіян (в 2001 р. – вищу освіту мали 271 особа на тисячу осіб у віці старшому 10 років), що пояснюється їх переважним розселенням в міській місцевості. Українці (вищу освіту мали 81 особа на тисячу осіб старше 10 р.) – на другому місці за рівнем вищої освіти, угорці, румуни (вищу освіту мали 47 і 20 осіб на тисячу осіб старше 10 р., відповідно) зупиняються переважно на середній освіті, найбільш несприятлива ситуація склалась серед ромів – більшість їх мають лише початкову освіту, в 2001 р. під час перепису населення ромів з вищою освітою не зафіксовано.

4. Статеві-вікова структура населення відображає тип відтворення населення, опосередковано характеризує доступність медичних послуг. Більша тривалість життя розширює можливості вибору в процесі життєдіяльності. В Закарпатській області середній вік населення менший порівняно зі середнім по Україні.

За період 1989 – 2001 рр. намітилась тенденція до зменшення частки дітей в загальній чисельності населення (наприклад, серед українців Закарпаття в 1989 р. було 29,0% дітей, в 2001 р. – 23,7%; серед угорців – 24,0% і 20,8%; серед росіян – 24,2% і 8,3% відповідно), підвищення питомої ваги осіб працездатного віку та старших вікових груп, а також підвищення частки пенсіонерів та зменшення частки дітей в структурі демографічного навантаження. Серед етнічних груп населення росіяни характеризуються найстаршим середнім віком - 44,7 років (по Україні середній вік росіян дещо нижчий – 41,9 років), наймолодший середній вік у ромів – 23,0 роки (одночасно в них найбільша частка дітей – 42,1%, та найменша частка осіб у віці старшому за працездатний - 4,2%), що свідчить про невелику тривалість життя. Це пов'язано з високим рівнем захворюваності серед ромів, несприятливими санітарно-гігієнічними умовами проживання. Українці в Закарпатті мають молодший середній вік порівняно з українцями в цілому по Україні (34,5 та 38,2 років відповідно).

5. Самопочуття етнічних груп в регіоні характеризує розподіл населення за показником етномовної відповідності, який відображає частку в кожному етносі тих, хто назвав рідною мову свого етносу. Порівняння коефіцієнту за даними останніх переписів дозволяє зробити висновок про те, що етнічні процеси тісно пов'язані з політичними, чутливо реагують на зміну політики щодо етнічних груп населення. Порівняно з 1989 роком українці, словаки та румуни частіше вказували рідною мову свого етносу, що свідчить про їх більш впевнене самопочуття, натомість погіршилось етнічне самопочуття росіян, білорусів, німців і євреїв, незмінним залишилось воно у ромів та угорців [3]. За даними соціологічного опитування найбільший рівень соціальної напруженості відмічають у поліетнічних Виноградівському, Рахівському, Тячівському районах та в м. Мукачеві, простежується чітка тенденція до зростання рівня соціальної напруженості [4].

Таким чином, соціальні процеси в регіонах залежать від багатьох чинників, в тому числі від етнічної структури населення. Поєднання специфіки природних умов, економічної ситуації, демографічних та показників добробуту, вікової структури, рівня освіти та етномовної відповідності недостатньо для обрахунку інтегрального показника рівня соціального розвитку етнічних груп, можливо прослідкувати лише найзагальніші відмінності й тенденції. Подальші дослідження дозволять виявити елементи модернізації та самоорганізації життєдіяльності етнічних груп населення

в трансформаційний період, а також кризові явища, аналіз яких необхідний для розвитку перших та пом'якшення наслідків останніх процесів.

Література:

1. Зубаревич Н.В. Социальное развитие регионов России: проблемы и тенденции переходного периода. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 264 с.
2. Закарпаття 2002: статистичний щорічник / за ред. Ільтьо І.В. – Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 2003. – 572 с.
3. Національний склад населення та його мовні ознаки: за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року: статистичний щорічник / Під ред. І.В. Ільтьо. – Ужгород: ЗОУС, 2003. – 87 с.
4. Ілько І.В., Токар П.В. Стан і тенденції розвитку міжетнічних відносин на Закарпатті: соціологічний зріз / Міжетнічні відносини на Закарпатті: стан, тенденції і шляхи поліпшення. – Ужгород, 2001. – С. 7-40.

Summary:

G. Anisimova, L. Shabashova. ETHNO-SOCIAL DEVELOPMENT OF REGION: THE CASE OF TRANS-CARPATHIAN REGION

The definition of the “ethno-social development” is submitted. The main indicators of ethno-social development in Transcarpathian region are considered on the base of official statistical data. The ethnic groups are analysed by such indicators: wealth standard, age structure and life expectancy, educational level, indicator of ethnolinguistic conformity.

УДК 911.3

Іван ПУШКАР

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ АПК В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Агропромисловий комплекс (АПК) – важлива складова сфера господарського комплексу будь-якого регіону України, яка займає провідне місце у формуванні внутрішнього ринку держави та її експортного потенціалу. Тому вивчення його потенціальних можливостей, структури та територіальної організації в сучасних умовах має значне теоретичне і прикладне значення. Дослідження АПК як міжгалузевого комплексу почалося ще в 60-х роках ХХ століття економіко-географами та економістами СРСР та соціалістичних країн. Вчені розробили основні наукові засади агропромислової інтеграції, дослідити її роль у формуванні АПК, розкрили його структуру і основні форми територіальної організації. Проте здобуття Україною незалежності і трансформаційні процеси в економіці обумовили певні зміни у функціонуванні АПК. Слід зазначити, що вони не ліквідували його як наукову категорію, яка відображає об'єктивні процеси виробництва і промислової переробки сільськогосподарської продукції (сировини) відповідно до потреб ринку, а поглибили її зміст стосовно нових реалій економічного, територіального, правового та технологічного характеру. Більше того дальший розвиток АПК повинен бути настільки системним, що зможе задовольнити проблеми підвищення його ефективності в нових умовах господарювання.

Вирішення цих проблем потребує розробки теоретичних, методичних та прикладних питань сучасних процесів агропромислових поєднань в регіонах, які б базувались на нових підходах, закладених в реформуванні сільського господарства і переробної промисловості, приватизації земельних угідь, основних фондів, виникнення нових типів сільськогосподарських підприємств, підприємств по переробці їх продукції, обслуговування агропромислового процесу, тощо. У першу чергу, в такій ситуації повинен бути детально обґрунтований об'єкт дослідження – регіональний АПК. У науковій літературі суспільно-географічного напрямку нема чіткості у визначенні понять „регіональний АПК”, „регіон”, „регіональні ресурси”, „регіональна політика” тощо, які не вказують до яких територій вони відносяться. В одній із статей нами була зроблена спроба розкрити своє бачення змісту поняття „регіон” і відповідно похідних понять від нього [5].

Як правило, в суспільно-географічних дослідженнях дуже часто використовується територія адміністративних областей як регіон наукового пошуку. Таким регіонам цілком виправдано присвячені дисертаційні роботи, бо статистичні дані стосуються в основному цих територіальних одиниць, в області є органи управління, які спрямовують її соціально-економічний розвиток і є більше можливостей впроваджувати результати дослідження. Крім того адміністративні області є тими об'єктами суспільно-географічних досліджень, на яких апробуються комплексні програми розвитку економіки і соціальної сфери та регіональна політика держави. В зв'язку з цим, сучасна суспільна практика вимагає кардинальних змін у ставленні наукової громадськості України до